

МЕТОДИ НАВЧАННЯ ЯК СПОСОБИ ФОРМУВАННЯ ПІЗНАВАЛЬНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Віталій ЗАВІНА
(Кіровоград)

В статті визначені методи формування компонентів пізнавальної компетентності майбутніх вчителів початкових класів: мотиваційного, цільового, змістового, процесуального, результативного. Обґрунтована доцільність взаємопов'язаного використання комплексу методів навчання.

На сучасному етапі розвитку суспільства важливою є здатність особистості навчатися протягом усього життя, здатність до самовдосконалення та інтелектуального зростання, що впливає на соціально-економічний розвиток усього суспільства. Ця здатність залежить від того, наскільки людина опанувала певні навчальні технології, чи здатна вона працювати самостійно, незалежно, розподіляти свій час, організовувати роботу, відбирати необхідну інформацію, користуватися джерелами інформації, чи має вона почуття відповідальності.

З цим безпосередньо пов'язане вміння вчитися, що є основою формування широкої компетентності. Особистість, яка навчилася вчитися, набула для цього навичок, може легко адаптуватися, буде незалежною від технологічних змін, виживе в обставинах, що швидко змінюються. Такі компетентність розпочинає формуватися вже у початковій школі за умови, коли вчитель володіє пізнавальною компетентністю.

Компетентнісний підхід до професійної підготовки майбутніх фахівців інтенсивно розробляється у наукових дослідженнях останнього десятиліття. Питанням формування професійно-педагогічної компетентності майбутніх педагогів присвячені дослідження українських педагогів В.В. Баркасі, Н.М. Бібік, Л.Я. Бірюк, Л.С. Ващенко, К.Б. Віаніс-Трофименко, В.О. Калініна, Л.Г. Карпової, Н.В. Лалак, Г.В. Лісовенко, Г.В. Мельниченко, О.В. Овчарук, О.І. Пометун, А.В. Шишко та ін. Проте, залишаються невирішеними суперечності між потребою у висококваліфікованих фахівцях і традиційним навчанням, використанням методів навчання, які передбачають реалізацію знанієвого підходу до професійної освіти майбутніх учителів. У пропонованій статті ми розглянемо питання застосування методів навчання, які у своїй сукупності сприяють формуванню пізнавальної компетентності майбутніх учителів початкових класів.

Пізнавальну компетентність ми розглядаємо як сукупність теоретичних знань, практичних умінь, навичок, ставлень, досвіду, особистісних якостей учителя, що дозволяють: здійснювати пошукову, евристичну діяльність, самостійно здобувати нові знання, аналізувати діяльність учасників навчально-виховного процесу, приймати рішення.

Також пізнавальну компетентність можна розглядати як культуру мислення. На теоретичному рівні це оволодіння науковим стилем мислення, на практичному рівні – вміння проектувати та конструювати навчально-виховний процес, формулювання й творчого вирішення завдань в галузі педагогіки, психології та методики навчання та виховання із врахуванням особливостей вікових та індивідуальних когнітивних стилів учнів початкових класів.

Пізнавальна компетентність особливо цінна в межах навчальної діяльності, оскільки дозволяє швидко орієнтуватися у вирішенні різноманітних питань, адекватно обирати прийоми і способи навчальної діяльності, сприяє розвитку самостійності. Важливим показником сформованості компетентності є вміння переносити знання з певної галузі в сучасні умови навчально-виховного процесу, в реальну ситуацію. Для формування пізнавальної компетентності маємо використовувати комплекс методів навчання, які у діалектичній взаємодії впливають на розвиток різних компонентів компетентності, а не лише на засвоєння студентами професійних знань.

Методи навчання ми розглядаємо як упорядковані способи взаємопов'язаної діяльності викладача і студентів, спрямовані на засвоєння студентами змісту професійної освіти, її цінностей як особистісних, розвиток здатності до дій в умовах, що постійно змінюються.

Методи навчання майбутніх учителів початкових класів визначають оптимальні дії для досягнення поставлених цілей, розв'язання відповідних завдань, виступають моделлю наступної самоосвітньої діяльності студентів, а також їхньої професійної діяльності.

Необхідною умовою ефективності цілісного навчально-виховного процесу у вищій школі є творче використання всього

комплексу методів навчання із врахуванням цілей і завдань фахової підготовки, специфіки змісту освіти і конкретної теми, індивідуальних особливостей майбутніх фахівців. Як відзначає О.Г. Кучерявий, необхідно створити таку класифікацію методів навчання, “яка б виступала засобом перетворення процесу навчання майбутнього фахівця на джерело його загального, духовного і професійного розвитку, враховувала б психологічну структуру його особистості, а також психологічний механізм самого процесу навчання – єдність розвитку професійно-духовної свідомості і самосвідомості особистості студента” [4, 107]. На нашу думку, викладач вищої школи повинен добре орієнтуватися у різних класифікаціях методів навчання і використовувати різноманітні методи у їх взаємозв’язках і взаємопереходах з тим, щоб формувати цілісну особистість майбутнього фахівця, який був би здатний компетентно виконувати свій професійний обов’язок.

Виходячи із завдань формування пізнавальної компетентності майбутніх учителів початкових класів, визначимо ті методи навчання, які є ефективними для формування кожного із компонентів пізнавальної компетентності.

Орієнтація на інтереси професійної діяльності, її кінцеві результати; орієнтація на себе, прагнення до реалізації власних можливостей, здібностей, особистісних якостей (когнітивних змін); ступінь активності і самостійності розумової діяльності – це критерії сформованості мотиваційного компонента пізнавальної компетентності.

Важливими в емоційному регулюванні навчальної діяльності, у стимулюванні пізнавальної діяльності студентів є методи сюжетно-сміслового характеру, такі як усна народна творчість, гумор, крилаті вислови, авторські літературні твори, які створюють позитивну емоційну основу для пошуку нового матеріалу, включення в активну пізнавальну діяльність.

В основі виникнення позитивних емоцій пізнавального інтересу у процесі введення знань знаходяться прийоми проблемно-пошукового характеру. Основною застосування таких прийомів у професійній освіті майбутніх учителів є педагогічні ситуації з реального навчально-виховного процесу початкової школи.

Позитивні емоції, пов’язані із включенням у активну пізнавальну діяльність, викликають різні форми спільних дій студентів. Наш досвід показує, що включення майбутніх учителів у різні ситуації спільної діяльності,

сприяє зростанню емоційних проявів у них, і в той же час спонукає до самовдосконалення.

Формування мотиваційного компоненту пізнавальної компетентності майбутнього педагога забезпечує й особистісно-орієнтована лекція із використанням методу “зараження” студентів емоцією радості у процесі співроздумів викладача і студентів, “двох суб’єктів, кожний із яких є носієм активності та передбачає її у своїх партнерах” [3, 82]. Прийомами особистісно-орієнтованої лекції є апеляція до особистого досвіду викладача, а також особистого досвіду студентів, до безпосередніх вражень, наприклад, від уроку чи діяльності вчителя початкових класів, за якими спостерігали, прийом критичного оцінювання навчально-пізнавальної діяльності студентів з погляду викладача та з погляду самих студентів, контрастне зіставлення різних точок зору, створення ситуацій усвідомлення студентом навчально-пізнавальної діяльності як засобу професійного становлення, самовираження і самореалізації.

На семінарсько-практичних заняттях успіх у діяльності породжує стан піднесеного настрою, переживання радості, щасливих миттєвостей. Тому доцільно створювати ситуації успіху у навчально-пізнавальній діяльності, коли кожен студент отримує і виконує завдання у тій формі і з таким ступенем допомоги, які надають йому можливість успішно справитися з ним.

Демонстрація професійних зразків, ідеалів, позитивних результатів сформованої пізнавальної компетентності у професійній діяльності, вправи у почуттєвому і вольовому вираженні свого ставлення до предмета навчального пізнання, до себе як суб’єкта професійного становлення, вправи у цілепокладанні, плануванні, самоорганізації й самостимулюванні вдосконалення навчально-пізнавальної діяльності, створення ситуацій для емоційного переживання професійних знань, умінь та якостей, створення ситуацій переосмислення студентом ставлення до навчальної праці і рівня своєї активності в ній, вправи на самоототожнення студента з певною цінністю навчально-пізнавальної діяльності, привчання до пошуку особистісного сенсу оволодіння компонентами пізнавальної компетентності, вправи в описі власного ставлення до певних професійно-духовних цінностей, конкретної навчальної дисципліни, ВНЗ, однокурсників і викладачів, накреслення близьких і віддалених перспектив професійного становлення і особистісного розвитку у навчальному процесі – всі ці прийоми навчання сприяють розвитку мотиваційного компонента пізнавальної

компетентності майбутніх учителів початкових класів.

Критеріями цільового компоненту пізнавальної компетентності є рефлексивне ставлення до цілей, змісту, методів і результатів навчально-пізнавальної діяльності; уміння вибирати відповідні методи, засоби, способи для досягнення поставленої мети. Для формування цільового компоненту використовуємо метод переконання у значимості вміння обирати методи навчально-пізнавальної діяльності, як для особистісного професійного зростання, так і для розвитку навчально-пізнавальної діяльності молодших школярів, а також заохочення навчально-пізнавальних дій майбутнього вчителя, пов'язаних з усвідомленням суперечності між реальним та ідеальним образами "Я" як професіонала.

До критеріїв змістового компоненту пізнавальної компетентності відносимо уміння добувати нові знання із різних джерел, самостійно працювати з різними джерелами, виділяти головне, суттєве при відборі та структуруванні навчального матеріалу, аналізувати педагогічні ситуації, формувати педагогічні задачі, добувати нові знання, необхідні для їх продуктивного розв'язування, аналізувати розв'язки і результати, зіставляти шуканий результат і реальний, моделювати і прогнозувати педагогічні ситуації, здійснювати пошукову, евристичну діяльність. Це передбачає організацію, в першу чергу, майбутньої діяльності і забезпечує своєрідний "вихід у майбутнє", на відміну від організації біжучого функціонування і підтримання існуючого стану справ. Змістом професійної освіти у цьому разі стає оволодіння студентами засобами, методами, техніками організації мислення та діяльності фахівців.

Ефективними методами формування змістового компоненту пізнавальної компетентності є впровадження у зміст професійної освіти творчої пізнавальної проблематики. Творчий рівень характеризується відкритою проблемною ситуацією, коли учень, студент повинен самостійно зібрати дані для її вирішення, тобто проблемна ситуація виступає як теоретичне та практичне утруднення у пізнавальній діяльності, як поштовх до пошуку ідей та способів її вирішення. Тому вона може бути мотивом розвитку мислительної діяльності, в чому й полягає її цінність.

Стрижнем вирішення проблемних задач у професійній підготовці майбутніх учителів є включення їх у спільну діалогічну навчально-пізнавальну діяльність, коли її учасники міркують, аргументують свої висновки, вступають у дискусію з опонентами, один

учасник висловлює думку, інші її заперечують або розвивають далі. Спільна діалогічна навчально-пізнавальна діяльність організує та розвиває аналітичні здібності, вчить порівнювати, виділяти головне, критично оцінювати інформацію, робити висновки, узагальнювати, аргументувати власні судження, тобто створює реальні можливості активного тренування умінь розумової праці.

Особливостями організації спільної діалогічної навчально-пізнавальної діяльності студентів є те, що існує залежність діяльності окремого студента від діяльності інших студентів, та й залежність діяльності викладача від міркувань студентів. Тому викладач повинен вільно володіти змістом питань, які обговорюються, орієнтуватися у суміжних проблемах, вміло вести міркування студентів, передбачати можливість різноманітних варіантів ходу обговорення. Також важливим результатом включення студентів у спільну діалогічну навчально-пізнавальну діяльність є виникнення ділового спілкування, яке позитивно впливає на формування особистості студента: його вміння слухати і чути, розуміти стан іншої людини, толерантно ставитися до думок інших, припускаючи, що є логіка міркувань, відмінна від власної. Ці якості особистості вчителя початкових класів будуть слугувати йому у професійній діяльності із молодшими школярами та їхніми батьками.

Доцільно застосовувати вправи у виконанні одного й того ж навчального завдання із застосуванням різних прийомів діяльності під час опрацювання модуля, семінарсько-практичних занять чи самостійної позааудиторної роботи.

На щоденну діяльність та життя людей все більше впливає розвиток інформаційних технологій, і без знань про основні елементи цих технологій ми вже не можемо вирішувати навіть повсякденні проблеми. Комп'ютерна грамотність та вміння користуватися інформаційними комп'ютерними мережами, відбирати необхідну інформацію, наприклад, із мережі Інтернет, стануть наскільки необхідними вміннями, що відсутність їх автоматично відкидає людину на периферію ринку праці. З огляду на потребу формування у студентів комп'ютерної грамотності як складової пізнавальної компетентності вважаємо доцільним використовувати наочні методи навчання, які передбачають опору на нові інформаційні технології навчання. Для формування умінь обирати достовірну інформацію із мережі Інтернет пропонуємо студентам інформацію із різних сайтів і ставимо завдання порівняти її між собою, обґрунтувати, яка з цієї інформації може бути достовірною, а яка помилковою, якій можна

довіряти, а яку потрібно перевірити. Таке завдання націлює студентів на перевірку (неприйняття на віру), на всебічний аналіз й осмислення інформації, що поступає, на виявлення внутрішніх особливостей та причин того чи іншого характеру перебігу педагогічних явищ, які є недоступними при безпосередньому сприйманні та вимагають вдумливого аналізу.

Послідовно виконувати пізнавальні дії й операції, проводити експериментальні дослідження, комплексно обґрунтовувати і оцінювати прийняте рішення – це критерії процесуального компонента пізнавальної компетентності.

В основі застосування методів навчання, спрямованих на формування процесуального компонента пізнавальної компетентності знаходиться проектування змісту дій студентів через систему навчальних проблемних ситуацій та завдань, які поступово наближують студентів до професійного прототипу, який заданий у моделі фахівця.

Під проблемною задачею науковці розуміють “особливий вид мислительної взаємодії суб’єкта й об’єкта, який характеризується таким психічним станом, що виникає у суб’єкта при виконанні ним завдання, яке вимагає знайти нові, раніше невідомі суб’єкту знання й способи дій” [5, 29]. Отже причиною виникнення проблемних ситуацій є наявність суперечностей між об’єктивною дійсністю і знаннями про неї. Наявність суперечності у складі суб’єкта ставить студента у ситуацію невизначеності, спонукає до активного пошуку способу вирішення проблеми, що виникла. Проблема ситуація викликає пізнавальну потребу студентів, спрямовує їхні думки і викликає особистісний інтерес до вирішення певних пізнавальних задач.

У контексті дослідження формування пізнавальної компетентності майбутніх учителів початкових класів вважаємо значимим звернутися до ідеї А.А. Вербицького про те, що застосування проблемних методів навчання у вищій школі дозволяє сформувати не лише пізнавальні, а й професійні мотиви й інтереси, виховувати системне мислення, створювати цілісне уявлення про професійну діяльність [2].

У даному разі відбувається застосування “задачного” методу, сутність якого методу визначив Г.О.Балл: у кожній навчальній ситуації виділяються певні визначені системи задач і паралельно з ними системи, що забезпечують їх розв’язання [1].

“Задачний” метод базується на вивченні конкретної ситуації. Головна ідея застосування

цього методу полягає в тому, що дії педагогів повинні визначатися конкретною ситуацією, враховувати її найважливіші параметри та їх зміни.

У процесі аналізу педагогічних ситуацій та вирішення педагогічних задач виробляються у студентів виробляються уміння й навички самостійної роботи індивідуального та групового вирішення сформульованих задач. такі уміння, готовність до їх використання дуже потрібні вчителю, оскільки він постійно повинен приймати нестандартні рішення, які вимагаються постійними змінами, що відбуваються у кожній особистості вихованців, у групі дітей, класному та батьківському колективах. Застосування названого методу розвиває у студентів широту та гнучкість мислення, допомагає навчити їх умінню раціонально використовувати інформацію, самостійно аналізувати факти, критично аналізувати різні точки зору, обговорювати й захищати власну позицію, бути готовим до застосування різних засобів і методів, знаходити оптимальні розв’язки будь-яких завдань.

“Задачний” підхід знаходить реалізацію і в ході застосування ділових ігор, коли відбувається імітація, ідеальне відображення реальної ситуації навчально-виховного процесу або ж штучно створена ситуація, яка відображає типові проблеми, що виникають у педагогічній діяльності. Завдання конструктора навчальної ділової гри, як відзначає В.Я. Платов, – не лише імітувати реальні професійні умови в навчанні, але й забезпечити можливості для відтворення тих суперечностей, з якими зустрічається фахівець на шляху пізнання та професійної діяльності [6]. Отже, потрібна реалізацію принципу проблемності у змісті ділової гри при підготовці для неї конкретних педагогічних ситуацій та задач.

“Задачний” метод природно пов’язаний із діалоговими, ігровими, тренінговими технологіями, сприяє їх взаємозбагаченню. Задачі, які використовуються у процесі вивчення дисциплін педагогічного циклу, мають широкий і багатоаспектний характер, орієнтують студентів на неоднозначність, багатоваріантність можливих розв’язків.

Названі метод у процесі формування процесуального компонента пізнавальної компетентності можуть поєднуватися, доповнюватися й такими методами навчання: дослідницьким, основними складовими якого є теоретичний аналіз, синтез, моделювання, ідеалізація, систематизація, класифікація, індукція, дедукція, спостереження, експертні оцінки, експеримент та ін., вправами у

створенні продуктів різних видів творчості та продуктів навчальної творчості (комп'ютерних й інших програм, рефератів, дидактичних та навчально-методичних матеріалів, доповідей і статей за різною тематикою, аналітичних оглядів тощо), вправами у розв'язанні завдань, що стимулюють розвиток уяви і творчого мислення та проєктуються із урахуванням психологічних механізмів цих когнітивних процесів, привчанням до саморегуляції виконання навчальних завдань, вправами у письмовій фіксації власних почуттів і думок щодо ідей різних науковців, відбитих у змісті модуля, привчанням до пошуку краси навчально-пізнавальних дій, чіткої логіки конкретної науки, емоційного відгуку на красу міркувань, привчанням до самодослідження можливостей досягнення успіхів у професійному становленні та розвитку.

Основними критеріями результативного компоненту є якість виконаної роботи; ступінь задоволення пізнавальною діяльністю, її результатами, практична готовність студентів до самонавчання і саморегуляції.

З метою формування результативного компоненту ми застосовуємо такі методи навчання: вправи в ідентифікації з особистістю як зразком сформованості пізнавальної компетентності (наприклад, відеозапис уроку, який проводить вчитель-професіонал, при цьому показує, як вільно він вміє вирішувати завдання розвитку навчально-пізнавальної діяльності учнів); створення ситуацій для вправ у рефлексії навчально-пізнавальної діяльності; самокорекція програми й особистого плану вдосконалення пізнавальної компетентності за її проміжними результатами; контроль і самоконтроль за ходом і якістю пізнавальної компетентності; створення ситуацій емоційного переживання студентами фахових знань та знань про процес вдосконалення навчально-пізнавальної діяльності засобами різних видів мистецтва; емоційно забарвлені самохарактеристики реального образу пізнавальної компетентності; консультування студентів за результатами взаємооцінювання їх навчальних можливостей та рівня сформованості фахових умінь і якостей, готовності до творчої та науково-дослідної роботи; вправи у самоконтролі

навчальних професійно значущих навчально-пізнавальних дій і емоційних реакцій та у їх співвіднесенні з професійним зразком.

Всі запропоновані методи навчання можна віднести до активних методів навчання. Це, насамперед, пов'язано з тим, що саме в умовах активного пошуку та дослідження на перший план виступає розвиток особистості, формування творчості учнів, які проєктують та організовують свою діяльність. Особливо це є важливим у процесі професійної підготовки майбутнього фахівця, який буде працювати в умовах, що постійно змінюються.

Використання вказаних методів навчання є доцільним при вивченні циклу педагогічних дисциплін, адже у процесі їх застосування ми розв'язуємо комплекс завдань вивчення педагогічних дисциплін: розвиток педагогічного мислення як способу виділення і розв'язування педагогічних задач в реальній навчально-виховній ситуації, становлення ціннісного ставлення до педагогічного знання як основи особистого педагогічного кредо та рефлексії, формування репродуктивних і творчих способів діяльності (навчально-пізнавальної та педагогічної) як фундаменту індивідуального стилю діяльності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Балл, Г.А. Теория учебных задач: Психолого-педагогический аспект. / Г.А. Балл. – М.: Педагогика, 1990. – 184 с.
2. Вербицкий, А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход: Методическое пособие. / А.А. Вербицкий. – М.: Высшая школа, 1991. – 207 с.
3. Каган, М.С. Человеческая деятельность (Опыт системного анализа). /М.С. Каган. – М.: Политиздат, 1974. – 328 с.
4. Кучерявий, О.Г. Модульно-розвивальне навчання у вищій школі: аспекти проєктування / О.Г. Кучерявий. – Донецьк: Вид-во ДонНУ, 2006. – 304 с.
5. Матюшкин, А.М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении / А.М. Матюшкин. – М.: Педагогика, 1972. – 208 с.
6. Платов, В.Я. Деловые игры: разработка, организация, проведение. /В.Я. Платов. – Москва: ИПО Профиздат, 1991. – 187с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Завіна Віталій Іванович – перший проректор, професор кафедри педагогіки початкової освіти та соціальної педагогіки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, кандидат педагогічних наук, професор.

Наукові інтереси: система формування пізнавальної компетентності майбутніх учителів початкових класів.